

UDK: 101:300.082.4(10-07-6)

Nurbek SAFAROV,
Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail:safarovnurbek78@gmail.com

Qarshi davlat universiteti professori, DSc G.Bekmurodova taqrizi asosida

"JINOYAT" VA "JINOYATCHILIK" TUSHUNCHALARINING HUQUQIY TALQINI VA FALSAFIY MOHIYATI
Annotatsiya

Maqolada jinoyat va jinoyatchilik tushunchalarining mazmun-mohiyati, huquqiy va falsafiy talqini keltirilgan. Ijtimoiy-huquqiy meyorlarning shakllanishi, huquqbuzarliklar va ijtimoiy oqibatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Jinoyat, jinoyatchilik, huquqbuzarlik, aahloqiy meyorlar, ijtimoiylashuv, ijtimoiy xavf, ayb, jazo.

ИЗ ПОНЯТИЙ "ПРЕСТУПЛЕНИЕ" И "ПРЕСТУПЛЕНИЕ" ПРАВОВОЕ ТОЛКОВАНИЕ И ФИЛОСОФСКОЕ СУЩНОСТЬ
Аннотация

В статье представлено содержание, правовое и философское толкование понятий преступления и преступности. Проанализировано формирование социально-правовых норм, правонарушений и социальных последствий.

Ключевые слова: преступление, преступление, проступок, этические нормы, социализация, социальный риск, вина, наказание.

OF THE CONCEPTS OF "CRIME" AND " CRIME LEGAL INTERPRETATION AND PHILOSOPHICAL ESSENCE
Annotation

The article presents the content, legal and philosophical interpretation of the concepts of crime and criminality. The formation of socio-legal norms, violations and social consequences are analyzed.

Keywords: crime, crime, offense, mental norms, socialization, social risk, guilt, punishment.

Kirish. Inson o'zining turli-tuman ehtiyojlarini qondirishi uchun muttasil ravishda va turli yo'nalishlarda faoliyat ko'rsatmog'i darkor. Xususan, u oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy, sog'lom va xavfsiz muhit bilan bog'liq biologik ehtiyojlarini qondirish uchun samarali aqliy yoxud jismoniy mehnat faoliyati bilan mashg'ul bo'lishi, jamiyatning boshqa a'zolari bilan turfa munosabatlarga kirishishi zarur. O'z-o'zini anglash, bilim olish, yangi malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirish, ijod bilan shug'ullanish, kamolotga yetishish kabi ma'naviy ehtiyojlar uni ma'naviy izlanishga, madaniy hayotda ishtirok etishga, o'z salohiyatini namoyon etishga undaydi. Muayyan guruh yoxud davra a'zosiga aylanish, ijtimoiy maqomga ega bo'lish bilan bog'liq ijtimoiy ehtiyojlar ijtimoiy faoliyatni, hammaslklar bilan hamkorlikni taqozo qiladi. Biroq insonning biologik, ma'naviy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan faoliyati hamisha ham samarali va mashaqqatsiz kechavermaydi. Bu boradagi besamarlik va mashaqqat kimnidir o'z maqsadlari yo'lida sobit turishga, ijodiy tafakkur yuritishga, muddaoga erishishning yangi yo'llarini izlab topishga undasa, kimnidir jamiyatdagi huquqiy meyor va tamoyillarni buzish, shu jumladan ijtimoiy jihatdan xavfli harakatlarni sodir etish sari yetaklab keladi. Barcha jamiyatlarda aynan ana shu ijtimoiy xavfli hatti-harakatlar jinoyat sifatida tavsiflanadi.

Yuqoridagi mulohazadan ko'rinadiki, huquqbuzarlik - bu jamiyatda o'rnatilgan huquqiy meyorlarni buzish yoki ularga rioya qilmaslik natijasida sodir etiladigan, davlat va jamiyat manfaatlariga, shaxs huquq va erkinliklariga zarar yetkazuvchi aybli harakatdir[1]. Jinoyat esa ana shu huquqbuzarlikning eng og'ir va ijtimoiy xavfli ko'rinishidir. Inson hatti-harakatlarining boshqa shakllari, huquqbuzarlikning o'zga ko'rinishlari kabi jinoyatning ham o'z

belgilari, xususiyatlari mavjud. Jinoyat belgilari uni boshqa huquqbuzarliklardan ajratib turuvchi, ijtimoiy va huquqiy mohiyatini belgilab beruvchi muhim mezonlar hisoblanadi. Jinoyat, avvalo, jamiyat uchun ijtimoiy xavfli holat bo'lib, u mavjud tartib, tinchlik va adolatga tahdid soladi, muayyan darajada zarar yetkazadi yoki zarar yetkazish xavfini tug'diradi. Jinoyatning yana bir muhim belgisi uning qonun nuqtai nazaridan taqiqlanganligidir. Boshqacha aytganda, faqat tegishli qonun meyorlarida qayd etilgan ijtimoiy jihatdan xavfli qilmishgina jinoyat hisoblanadi. Insonning aybdorligi ham jinoyatning muhim belgilaridan biri sanaladi. Har qanday jinoyat faqat aybdor shaxs tomonidan sodir etiladi. O'z qilmishining jamiyat uchun xavfli ekanini anglab, o'zi xohishiga ko'ra yoki ehtiyotsizlik tufayli bunday harakatni amalga oshirgan inson jinoyatchi sifatida e'tirof etiladi. Jinoyat belgilari haqida mulohaza yuritganda uning huquqqa xilofligi ham tilga olinadi. Jinoyat mavjud huquqiy meyorlarga ziddligi, davlat, jamiyat va inson manfaatlari, xavfsizligi, dahlsizligiga zarar yetkazishi bilan xarakterlanadi[2].

Muhokama va natijalar. Qonunchilikda jinoyat o'z xususiyatlariga ko'ra ijtimoiy xavfli katta bo'lmagan, uncha og'ir bo'lmagan, og'ir va o'ta og'ir jinoyatlarga bo'linishi ko'rsatiladi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi 15-moddasiga ko'ra, "ijtimoiy xavfli katta bo'lmagan jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda uch yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar, shuningdek ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, qonunda besh yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi. Uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda uch yildan ortiq, lekin besh yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo

nazarda tutilgan jinoyatlar, shuningdek ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, qonunda besh yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi. Og'ir jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda besh yildan ortiq, lekin o'n yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi. O'ta og'ir jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda o'n yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish yoxud umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi"[3].

Ilmiy manbalarda jamiyatda sodir etilgan barcha jinoyatlar yig'indisini ifodalashda "jinoyatchilik" tushunchasi qo'llaniladi va u murakkab ijtimoiy hodisa sifatida tavsiflanadi. Masalan, mashhur fransuz faylasufi Jan-Jak Russo jinoyatchilikni jamiyatda mavjud bo'lgan tenglikning buzilishi bilan bog'laydi. Uning fikriga ko'ra, fuqarolarning turli manfaatlarini davlat tomonidan samarali ta'minlanmay qo'yilgan onidan boshlab odamlar qonunlarga bo'ysunishni to'xtatadilar. Jinoyatchilikning yuzaga kelishi va kuchayishiga xuddi shu omil turkida beradi[4]. Nemis klassik falsafasining atoqli namoyondasi Georg Hegel o'zining "Huquq falsafasi" nomli asarida jinoyatchilikni "inson irodasining qonunga qarshi ifodasi" deya talqin etadi[5].

Kommunistik mafkura asoschilari Karl Marks va Fridrix Engels jinoyatchilik mohiyatini iqtisodiy va sinfiy munosabatlar bilan bog'lagan holda ochib berishga urinadilar. Xususan, K. Marksning ta'kidlashicha, jinoyatchilik kapitalistik tuzumda hukm suradigan ijtimoiy tengsizlik, insonning inson tomonidan ekspluatatsiya qilinishi oqibatidir[6]. F. Engels esa jinoyatchilikni mehnat taqsimoti va mulkiy munosabatlardagi adolatsizlikdan ildiz oluvchi ijtimoiy illat sifatida izohlaydi[7].

Fransuz sotsiologi Emil Dyurkgeym jinoyatchilikni har qanday jamiyatda mavjud bo'lgan odatiy ijtimoiy hodisa sifatida talqin etadi[8]. Tarkibiy funksionalizm asoschisi Talkott Parsons ham uni o'ta murakkab ijtimoiy hodisa sifatida qayd qiladi. Uning mulohazalariga qaraganda, jamiyatda qadriyatlarining tanazzulga yuz tutishi turfa deviant xulqlarning, shu jumladan jinoyatchilikning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi[9].

XX asrning taniqli sotsiologi Robert Merton inson o'z oldiga qo'ygan maqsad-muddaolariga qonuniy yo'llar va vositalar bilan erisha olmaganida jinoyat sodir etishga majbur bo'lishini uqdiradi[10]. Ingliz sotsiologi Zigmunt Bauman zamonaviy jamiyat sharoitidagi individualistik turmush tarzi, axloqiy tanazzul jinoyatchilikning yangi turlarini keltirib chiqarayotganiga e'tiborni qaratadi[11].

Bugungi kunda ilmiy jamoatchilik hukmiga havola etilayotgan ilmiy manbalarda ham jinoyatchilik – mamlakatda muayyan davr mobaynida sodir etilgan barcha jinoyatlarni ifodalovchi, ijtimoiy jihatdan va tarixan o'zgarar boruvchi hodisa sifatida ta'riflanadi[12]. Ta'rifdan ko'rinadiki, birinchidan, jinoyatchilik jamiyatda sodir qilingan barcha jinoyatlarning yig'indisidan tarkib topadi. Ikkinchidan, jinoyatchilik o'zgaruvchan va mazmunan hamda tarkiban dinamik xarakterga ega bo'lgan hodisadir. Uchinchidan, jinoyatchilik avvalo huquqiy hodisa sifatida tavsiflanadi. To'rtinchidan, jinoyatchilik jamiyatning buguni va kelajagi uchun katta xavf-xatar tug'diruvchi, ko'plab muammolarni vujudga keltiruvchi ijtimoiy hodisadir[12].

Jinoyatchilik tabiiy emas, ijtimoiy hodisadir. Binobarin, insoniyat tarixida uning paydo bo'lishi sabablari ijtimoiy omillar, xususan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, inson ongi va faoliyatidagi evrilishlar, jamiyatdagi qadriyatlarining shakllanishi bilan bevosita bog'liq. Jinoyatchilik tarixiy ildizlari ibtidoiy jamoa tuzumi davriga borib taqaladi. To'g'ri, bu davrda davlat, qonun va huquqni muhofaza qilish tizimi halicha mavjud emas edi. Kishilar

turmushi, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar asosan urf-odatlar, an'analar va turfa kelishuvlari asosida boshqarilardi. Jamoaning har bir a'zosi umummanfaatlarga bo'ysungan holda yashar, jamoada qabul qilingan meyorlar esa turmushning odatiy tartibini belgilardi. Shu bois bu davrda ana shu meyorlarning buzilishi jinoyat deb baholanardi[13]. Jinoyatchilikning dastlabki shakllari birinchi navbatda moddiy ehtiyojlarni mavjud meyorlarni buzgan holda qondirish bilan bog'liq bo'lgan. Dehqonchilik va ovchilik bilan kun ko'radigan jamoalarda oziq-ovqat va resurslar uchun raqobat tabiiy hol edi. Bu raqobat ayrim hollarda jamoa a'zolari o'rtasida tortishuv va nizolarni keltirib chiqardi. Bunday sharoitda umumjamoa viy mulk deya e'tirof etilgan ne'matlarning o'z boshimchalik bilan egallab olinishi, o'zlashtirilishi, boshqalarning inon-ixtiyoriga zid ravishda tasarruf qilinishi jamoa meyorlarining buzilishi, ya'ni jinoyat sifatida qabul qilinardi.

Ibtidoiy jamoada ijtimoiy maqom va yetakchilik uchun kurash ham jinoyatchilikning ilk sabablaridan biri bo'lgan. Yetakchilikka intilish, obro' uchun raqobat, qasos va shaxsiy himoya tuyg'ulari ba'zan zo'ravonlik va mojarolarga olib kelgan. Ayniqsa, guruhlararo to'qnashuvlar - yer, ov joyi yoki ayollar uchun bo'lgan bahslar jamoa ichidagi tartibni buzgan va bu holatlar keyinchalik jinoyat sifatida qabul qilingan. Shuningdek, jinoyatchilikning ilk ildizlari oilaviy va jinsiy munosabatlar sohasida ham kuzatilgan. Ibtidoiy jamoalarda nikoh munosabatlari muayyan urf-odatlar asosida muvofiqlashtirilgani tufayli ularning buzilishi jinoyat sanalgan.

Ibtidoiy jamoa sharoitida sodir etilgan jinoyatlar uchun rasmiy jazo tizimi mavjud emas edi. Shu bois jazo tariqasida stixiyali ravishda shakllantirilgan mexanizmlar qo'llanilgan. Ularning eng keng tarqalgan usullardan biri jinoyatchini jamoadan chetlatish bilan bog'liq bo'lib, bu inson uchun eng og'ir jazo hisoblanardi. Ayrim vziyatlarda moddiy zararni qoplash, qon haqi to'lash amaliyoti ham ishlatilgan[14]. Vaqt o'tishi bilan mulkchilik munosabatlarining mustahkamlanishi, ijtimoiy tabaqalarning paydo bo'lishi, davlat institutlarining shakllanishi natijasida bu urf-odatlar huquqiy normalarga aylandi.

O'rta asrlarda kishilik jamiyatida feodal munosabatlar qaror topdi. Asosiy iqtisodiy resurslar, ayniqsa ularning eng muhimlaridan biri bo'lmish yer yirik mulkdorlar qo'lida jamlanib qoldi. Buning oqibatida jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik keskin kuchaydi. Ana shu ijtimoiy hodisa jinoyatchilik tabiatini ham, unga bo'lgan munosabatni ham o'zgartirdi[15]. O'rta asrlarda yer boylik va hokimiyat manbai bo'lgani bois uning atrofidagi munosabatlar jinoyatchilikning asosiy sabablaridan biri bo'lib qoldi. Hatto qo'zg'onlar, o'zgarar mulkiga zarar yetkazish, hokimiyat vakillariga qarshilik ko'rsatish kabi yirik jinoyatlar ham ana shu sababdan turkida oldi. Mazkur voqealar aslida ijtimoiy norozilik ifodasi bo'lsada, davlat va mulkdorlar tomonidan jinoyat deb baholandi[15]. Bundan ko'rinadiki, o'rta asrlarda Sharqda ham, G'arbda ham "jinoyatchilik" tushunchasi birinchi navbatda iqtisodiy va maishiy maqsadlardan kelib chiqqan holda talqin qilinadigan bo'ldi.

Ma'lumki, o'rta asrlarda kishilik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy va ma'naviy-madaniy sohalariga dinning ta'siri nihoyatda katta edi. Din iqtisodiy munosabatlarni muvofiqlashtirishning, davlat va hokimiyat xarakterini belgilashning, ijtimoiy hayotni tashkil qilishning, inson xulq-atvorini nazorat qilishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilardi. Shu boisdan aslida huquqiy mazmunga ega bo'lgan "jinoyat" tushunchasi diniy kategoriya bo'lmish "gunoh" tushunchasidan ajratilmagan holda talqin etildi. Aynan shu sababga ko'ra Sharqda islom, G'arbda xristian dini meyorlariga qarshi chiqish, uning aqidalarini inkor etish, diniy

marosimlarga xilof ish tutish jinoyat sifatida baholandi[16]. Shu sababga ko'ra, masalan, G'arbda inkvizitsiya davrida ko'plab hurfikrli kishilar, ijod ahli jinoyatchi sifatida e'tirof etildi hamda jazoga tortildi. O'rta asrlardagi feodal munosabatlar ustuvor bo'lgan kishilik jamiyatida axloqiy qadriyatlar ham diniy meyorlarga tayangani tufayli ularga zid bo'lgan hatti-harakatlar jinoyat sifatida baholandi. Jumladan, zino, insofsizlik, diyonatsizlik kabi harakatlar ham jinoyat sanaldi. Binobarin, o'rta asrlarda "jinoyatchilik" tushunchasi nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy va diniy-mafkuraviy nuqtai nazardan ham talqin qilina boshlandi.

O'rta asrlarda ayrim jinoyat turlari o'ta paradoksal tarzda talqin qilindi. Masalan, bu davrda jamiyat turmush tarzida zo'ravonlik va kuch ishlatish hollari bot-bot uchrab turardi. Biroq ularning muayyan qismi qonuniy hatti-harakatlar deya talqin qilinsa, boshqa qismi jinoyat sifatida tavsiflanardi. Aytaylik, zamona zo'rlari tomonidan hokimiyatni egallash yoxud uni saqlab qolish maqsadida amalga oshirilgan har qanday zo'ravonlik qonuniy hisoblanardi. Ammo shu zo'ravonlikka qarshi qilingan har qanday harakat – isyon, norozilik, o'zini himoya qilishga urinish jinoyat sifatida baholanardi. Bunday paradoksal talqin davlat va jamiyat o'rtasida o'zaro ishonchsizlikni kuchaytirib borardi[17].

Yangi zamonda kishilik jamiyatida o'zgacha xarakterdagi ijtimoiy munosabatlarning yuzaga kelishi jinoyatchilikning iqtisodiy, ijtimoiy hamda madaniy asoslarini o'zgartirdi. Bu davrda mulk va ijtimoiy boylarning salmoqli ulushi tor davralar qo'lida jam bo'lganicha qolaverdi. Aholining katta qismi iqtisodiy qiyinchiliklar girdobida umrguzaronlik qildi. Turmush darajasining pastligi, ishsizlik, kambag'allik, yo'qsillik, ijtimoiy-maishiy ahvolni yaxshilash imkoniyatlarining cheklanganligi ayrim shaxslarni o'z ijtimoiy ahvolini boshqalarniki bilan taqqoslashga, ushbu qiyos ayanchli xulosalarga olib kelgani bois o'z ehtiyojlarini qondirishning noqonuniy yo'llarini izlashga undadi. Ilmiy manbalarda bunday ruhiy holat "relyativ deprivatsiya" (o'z

hayotini boshqalarniki bilan taqqoslash natijasida o'zini haqsiz kamsitilgandek, imkoniyatlardan mahrum etilgandek his etish, oqibatda huquqbuzarlikka moyillik tuyish) nomini oldi[10].

Yangi zamonda kishilik jamiyatining yana bir muhim xususiyati qadriyatlar tizimining o'zgarishi bilan bog'liq bo'ldi. Aynan shu davrdan boshlab shaxsiy muvaffaqiyat, moddiy boyluk, ijtimoiy nufuz mutlaq qadriyatlar sifatida qabul qilina boshlandi. Biroq, masalaning nozik jihati shundaki, o'sha davrning ijtimoiy voqeligi hammaga ham ushbu qadriyatlarga osonlikcha erishish imkoniyatlarini taqdim qilolmas edi. Natijada jamiyatning ayrim a'zolarida, amerikalik olim R. Merton ta'biri bilan aytganda, "maqsad va vositalar o'rtasida ziddiyat" yuzaga keldi[18]. Shaxsiy muvaffaqiyatga, moddiy boylikka, ijtimoiy nufuzga erishishni maqsad qilgan, ammo bu maqsadga yetishishning qonuniy vositalariga ega bo'lmagan ayrim shaxslar o'z niyatlari yo'lida jinoyatga qo'l urishni odat qildilar. Bu intilishlar jinoyatchilik tabiatini ham, uning tarkibini ham o'zgartirdi[18].

Xulosa. Yangi zamonda G'arb jamiyatlaridagi sanoatlashuv va shaharlashuv jarayonlari jinoyatchilikning yangi shakllarini keltirib chiqardi. Bu davrda odamlarning ommaviy ravishda shaharlarga ko'chishi natijasida an'anaviy jamiyatga xos bo'lgan ijtimoiy nazorat tizimi yemirildi. Shaharlar muhitidagi anonimlik, ijtimoiy izolyatsiya huquqbuzarlik, shu jumladan jinoyatchilik uchun qulay sharoit yaratdi. Alaloqibat, shaharlarda yangi turdagi - iqtisodiy, moliyaviy va uyushgan jinoyatchilik shakllana boshladi[18]. Qizig'i shundaki, aynan Yangi zamonda jinoyatchilik to'riga nafaqat ehtiyojlarini qonuniy yo'llar bilan qondirishning uddasidan chiqq olmagani yo'qsillar va kambag'allar, balki jamiyatning iqtisodiy elitasi - yuqori mansabdorlar va yirik kompaniya rahbarlari ham tortila boshladi: ular tomonidan sodir etilgan firibgarlik, mansabni suiiste'mol qilish, soliqdan qochish, korrupsiya kabi jinoyatlar jinoyatchilik hodisasini tarkiban boyitdi.

ADABIYOTLAR

1. Левкович Р.В. Правонарушение его признаки и виды.// Вестник науки, 2018, Vol. 4, №9.- 86-с.
2. Собиров У., Худайкулов Ф. Жиноят ва унинг белгилари.// Евразийский журнал академических исследований, 2022, №2.- 171–173-б.
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси.// lex.uz/docs/111453.
4. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре или принципы политического права. — М.: Юрайт, 2023.
5. Гегель Г.В.Ф. Философия права.- М.:АСТ, 2023.
6. Маркс К. Немецкая идеология./ Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений.-М.: Политиздат, 1955.- Т. 3.
7. Энгельс Ф. Положение рабочего класса в Англии.// altkprf.ru/upload/iblock/e00/e003688f15c616416121ca8059fb95d1.pdf.
8. Дюркгейм Э. Правила социологического метода.- М.:АСТ, 2021.
9. Парсонс Т. Социальная система.- М.: Академический проект, 2018.
10. Мертон Р. Социальная структура и аномия./ Социальная теория и социальная структура.- М.: Хранитель, 2006.- С. 245-25.
11. Бауман З. Текучая современность.- М.-СПб.: Питер, 2008.
12. Моисеев Н.Д., Шерхов Р.Р. Понятие преступности и ее криминологические характеристики.// Аграрное и земельное право, 2023, №8.- 117-с.
13. Антонян Ю.М. Преступность в первобытном обществе.// Вестник РГГУ. Серия "Экономика. Управление. Право", 2019, №3.- 122-с.
14. Антонян Ю.М. Преступность в первобытном обществе.// Вестник РГГУ. Серия "Экономика. Управление. Право", 2019, №3.- 124-с.
15. Гуцин Э.Н. Тёмный человек мрачного тысячелетия: образ преступника европейского Средневековья.// НОМОТНИКА: Философия. Социология. Право, 2015, Vol. 34, №20.- 134-с.
16. Гуцин Э.Н. Тёмный человек мрачного тысячелетия: образ преступника европейского Средневековья.// НОМОТНИКА.
17. Ryan J.W. Samuel A. Stouffer and The American Soldier.//Journal of Historical Biography,2010,№7.- 100-137-с.
18. Звизжова О.Ю. Эволюция преступности на различных этапах развития общества: Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд.юрид н.- М.: Всероссийский НИИ МВД РФ, 2013.- С.26-27.